

Л. Ю. Левченко

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький

державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»

ЖІНКА ЯК ОБ'ЄКТ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Особлива увага приділяється етапам розвитку і формування поглядів на місце й роль жінки в суспільстві, починаючи від творів про давніх богинь і завершуючи сучасними гендерними дослідженнями. В цьому аспекті розглянуті основні теорії гендерної філософії.

Ключові слова: гендер, гендерні дослідження, чоловіче, жіноче, маскуліність, фемінність.

Постановка проблеми. Впродовж останніх століть сталися істотні зміни в усіх соціальних інститутах, змінився соціальний статус жінок, а також в цілому морально-ціннісна система, що регулює взаємовідношення чоловіка та жінки. У сучасному суспільстві відбуваються інтенсивні соціальні трансформації, які ведуть до зміни у відносинах між статями. Оскільки гендерні відносини пронизують усі сфери громадського життя, то зміна уявлення про гендерну ідентичність чоловіків і жінок призводить до виникнення деяких істотних суперечностей, характерних для сучасної соціальної системи.

Сучасна наука розрізняє поняття статі і гендер. Термін гендер означає статі як соціальне поняття і явище, як все те соціальне, що утворюється над біологічною статтю. Категорія біологічної статі стає гендерною через «назву» (присвоєння імені) одяг і використання інших гендерних ознак. Іншими словами, бути чоловіком чи жінкою – це не просто бути людиною з чоловічою чи жіночою анатомією: одного цього недостатньо, суспільство приписує індивідам відповідати визначеним соціокультурним аспектам відносно прийнятих у цьому суспільстві «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду: чоловічого і жіночого.

Людська норма здавна усвідомлювалась як «чоловіча», тому жінки змушені були пристосовуватися до неї. Гендерний підхід, який був застосований до аналізу нашої культури, виявив, що чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно – символічних рядів: чоловіче – раціональне – духовне – божественне – культурне; жіноче – почуттєве – тілесне – приземлене – природне. Таким чином, зовсім не пов'язані зі статтю феномени: природа і культура, божественне і земне і т. ін., приписуються до визначеної статі. Більш «вищі» – чоловічі, «нижчі» – жіночі (Lavrinenko 1999, p. 19) [4, с. 19].

Проблема людини, сенсу її життя, прав та обов'язків перед собою, суспільством та Богом, а також становище жінки потрапляє в коло філософської проблематики з давніх часів, у кожен епоху приймаючи притаманні їй форми дискусій, висвітлюючи той чи інший аспект. Кожна епоха розглядала цю проблему по-своєму.

Питання жіночих прав не відразу стали надбаннями політичної та філософської думки. Їх формулювання супроводжувалося тривалими пошуками. Сторічні дискусії навколо жіночого питання були, перш за все, відповіддю на болючі соціальні проблеми суспільства, а також становище жінок, та результатами пошуків щодо жіночого питання. Різноманітні

філософсько-політичні доктрини та течії по-різному висвітлюють жіночі питання. Тому в ситуації ідеологічного розмаїття, а точніше повної невизначеності, яка спостерігається в сучасному українському суспільстві (демократизм, лібералізм, консерватизм, соціалізм, комунізм, націоналізм та інші, які досить по-різному трактують питання прав жінок), потрібно розглядати основні

особливості політичних та філософських течій, тому що це має допомогти для обґрунтування необхідності гендерних відносин у суспільстві.

Гендерний підхід до аналізу соціальних, етичних, психологічних, педагогічних проблем стає поширеним в Україні. Гендер є специфічною конструкцією цивілізаційного процесу. Цей підхід передбачає вивчення суспільства як єдності двох спільнот – чоловічої та жіночої. Поняття гендеру як соціальної статі, на відміну від біологічного поняття статі, все активніше впроваджується в різного роду сучасні дослідження: ми сьогодні маємо дуже цікаві гендерні дослідження у філософії, соціології, психології, історії, літературознавстві.

Гендерні дослідження охоплюють усю сукупність людських відносин. Методологія гендерних досліджень припускає вивчення життєдіяльності індивідів у суспільстві з позицій статевих відмінностей в соціальному контексті.

Метою статті є з'ясування на основі аналізу основних теорій гендерної філософії місця й ролі жінки у суспільстві як об'єкта гендерного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з перших гендерний підхід для аналізу суспільного статусу жінок в українському суспільстві застосувала О. Кісь. Соціально-культурну специфіку української фемінності досліджено у роботах Н. Зборовської, Н. Лавриненко, С. Павличко, М. Рубчак та ін. Дослідники гендерної соціалізації в освітянському аспекті: Т. Говорун, Т.

Голованова, О. Кікінежді, В. Кравець. Актуальність гендерної теорії для України відзначає Л. Смоляр, І. Бондаревська; дослідження становища українських жінок-науковців В. Троян та Н. Таран. О. Горошко, Ю. Белікова, О. Луценко зосереджують увагу здебільшого на аналізі культурних стереотипів щодо жінок та чоловіків.

Виклад основного матеріалу. У суспільній свідомості існує така думка, що своєрідність жінок, їх психологічні функції, ступінь і структура їх конкретної участі у культурі відрізняються від чоловічих. Розглянемо на прикладі жіночих культів давнини, якими якостями наділяли жінку в ті часи, коли відбувалося формування уявлення про жіночу природну сутність. Першою із сил, якій, як доведено, поклонялися, була жінка-богиня. Жіночі статуетки часів палеоліту і неоліту дають підстави стверджувати, що в ті епохи жіноче божество вважалося головним у пантеоні. Археологи знайшли докази цьому в похованнях первісної епохи і у предметах, які були туди покладені. У більшості випадків це невеликі фігурки із каменю, мамонтової кістки. Зустрічаються також і контурні малюнки, які були висічені на камені. Якщо вважати, що жіночі зображення епохи палеоліту показують не жінку-матір і не відьму, яка забезпечує успіх для мисливців, а природну всесильну істоту, то стане зрозуміло, чому вона майже завжди зображувалася без обличчя: її завжди боялися.

Це підтверджують і факти, які наводить А. Голан, котрий досліджував образ великої богині в первісну епоху (Golan 1994б р. 165) [2, с. 165]. Він вважає, що образ богині глобальний і скрізь має схожі риси: вона мати, але і у той же час зла, жорстока. Такі дослідники як А.Голан вважають, що богиню не цілеспрямовано показували злою, а зображали такою, що відокремлює добро від зла, подібно до сліпої стихії природи.

Жіноча символіка, яка склалася у давні часи, ототожнення жінки з різними речами і поняттями багато дає для розуміння суті жіночого образу на той час,

коли жіноче начало втілюється в мову образів та емоцій. Дослідження різних символів, які виникли в давнину, й ототожнення їх із жінкою зможе допомогти зрозуміти символізм жіночих образів, встановити їх характерні риси. Жіноче начало, таке, яким воно бачиться європейській символіці, характеризується багатим спектром якостей і засобів, які відображають різні сторони людського існування. Серед цих характеристик можна зустріти риси, які підкреслюють те, що відрізняє від чоловічого світу. Міфологічний матеріал підтверджує дане спостереження і дає підстави зробити висновок, що жінкам були доступні всі види суспільної діяльності.

Жінка в грецькій міфології винайшла ткацтво й інші древні ремесла, була творцем музики і будувала кораблі (Афіна). Вона навчила людей землеробства й дала знання з інших галузей сільського господарства. З однієї сторони, вона богиня правосуддя (Феміда), а з іншої – невтомно мстить за злочини (Немезида).

Сучасна точка зору вказує на те, що саме матріархат підтверджує гіпотезу: його існування в минулому в деяких народів реконструюється, але немає підстав для того, щоб думати, що такий суспільний устрій був на якійсь стадії історії людства універсальним. Спільним для багатьох учених щодо поняття «матріархат» є твердження, що історично виникли деякі зміни статусу жінки й уявлень про неї. Дослідження міфології як відображення відносних матріархату й патріархату, який одержав перемогу, дає можливість розкрити багато різних загадкових образів, які вважаються фантазією (Losev 1957б р. 77) [5, с. 77].

Ряд жіночих міфологічних образів має у собі велику руйнівну силу. Тут фігурують Мойри – богині долі і кари, їх страшні служки поруч із Немезидою (богинею помсти) і безкінечний ряд породжених нею страшних істот: Смерть і Сон, Сум, Чвари. Ці істоти трактують принцип хаосу, безладу, аморальності в людському і світовому житті. Можна звернути увагу, що в античний період

синкретичне сприйняття жіночого образу Великої богині Матері розпадається на багато образів.

У давніх і середньовічних писемних джерелах, а також в етнографічних працях зафіксовано багато імен, під якими фігурують пізніші фрагменти її колишнього образу. Жіночі міфічні істоти отримують свою спеціалізацію. Наприклад, особливості характеру Великої богині були персоніфіковані греками в образі Немезиди. У міфах вона виявляє себе як богиня природи, але не має інших конкретних характеристик, крім втілення божого гніву, божої кари. Феміда, грецька богиня правосуддя, виконує таку функцію, як покарання. Вона зображувалась у вигляді жінки із зав'язаними очима, тому що її погляд загрожував бідую.

Були ще відомі й такі жіночі образи як богиня: Артеміда і Афінa. В образі Афінi втілюється уявлення про жіночі духовні якості. Афінa у грецькій міфології – богиня мудрості і справедливості. Демокріт вважав її «розумом». Мудрість Афінi інша, ніж мудрість Гефеста і Прометея, для неї характерна мудрість у державних справах. Пізніше, у часи античності, Афінa стала уособленням цілісності космічного розуму, символом світової мудрості (Mіd 1988, p. 72) [7, с. 72]. Іншу богиню – Артемідy греки вважали покровителькою диких тварин, а також полювання.

Аналіз міфологічних жіночих образів підкреслює ряд цікавих особливостей. Так, серед якостей є й такі, які не пов'язані із традиційними жіночими поняттями, наприклад, войовничість. Сміливі і мужні, вони можуть захистити самих себе, тому що володіють зброєю. Образ озброєної богині притаманний багатьом культурам. Войовничими вважалися китайська цариця неба, японська богиня сонця, богиня-мати в міфологіях (Mify narodov mira 1991, p. 179) [8, с. 179].

Войовничість традиційно не пов'язують із поняттям жіночого. Наявність такої якості в міфологічних жінок пояснюється тим, що жіночі образи на даному

етапі співвідносяться із якостями, характерними для первісної культури. Залежність рис характеру та поведінки в античній міфології від статі послаблюється, оскільки чоловіки і жінки виявляються носіями одних і тих же якостей. Можна навести багато прикладів того, що богині займаються суто чоловічими справами, а боги- чоловіки проявляють слабкість і непослідовність, ці риси характеру асоціюються на рівні нашої свідомості з суто жіночими рисами.

У героїчну епоху Греції чоловік був уособленням насилля, руйнування, війни, а жінка діяла в ім'я миру і цивілізації. Чітко простежується тенденція зміни образу жіночих міфологічних істот у напрямі пом'якшення їх характеру, втрати деяких колишніх рис. Дослідник О.Лосєв зазначає, що жіночі божества періоду класики – це є тільки окремі риси давньої і суворой богині минулих часів (Losev 1957, pp. 64–65) [5, с. 64–65].

У європейській культурі закріпилися міфологічні образи класичного періоду античності. Уперше в античному суспільстві уявлення про жіночу природну сутність отримало філософське осмислення. Значне місце філософії в системі античної культури було пов'язане з тим, що вона краще, ніж міф, виконує світоглядну функцію. На думку деяких культурологів, переборювання міфу – характерна риса античної культури, теоретичну форму цього переборювання показує антична думка (Kruglova 1995, p. 159) [3, с. 159].

Основоположні принципи патріархальної філософської традиції були сформульовані представниками афінської школи Сократом, Платоном, Аристотелем, у філософії яких розум асоціюється з чоловічим началом, виступає як вища досконалість не тільки в структурі людської суб'єктивності, але й у світогляді. Тіло, яке асоціюється із жіночим началом, є, на думку філософів афінської школи, абсолютною недосконалістю, хаосом. Тому принцип підкорення тілесного / жіночого начала розумному /чоловічому лежить у філософів афінської школи в основі ідей філософського знання.

Згідно з філософією Аристотеля, у жінок немає і не може бути ніяких самостійних цілей, які б не були пов'язані із прислужуванням чоловікові. Така форма участі жінок у суспільстві обмежує їх місце винятково домашнім господарством, патріархальною родиною і фактично посилює авторитет чоловічої влади в сім'ї і в державі.

Своєрідні уявлення знаходимо і в інших грецьких філософів. Так, Платон стверджував, що в майбутньому ідеальному суспільстві обидві статі повинні будуть опановувати одні і ті ж заняття і ремесла. Жінкам навіть доведеться воювати нарівні з чоловіками. У своїй «Державі» він створює ідеальний устрій, де всупереч звичаям свого часу проголошує тезу про придатність жінок до всіх видів загальнокорисної діяльності, аж до найвищих форм управління державою. Основою ідеальної держави є справедливість. Вона полягає в тому, щоб кожний громадянин зміг займатися тим, що найбільше відповідає його натурі.

У деякій мірі Платон допускає рівність між чоловіками і жінками вищих класів у своїй ідеальній державі, але все ж таки в діалозі «Тімей» вчить, що чоловіки, які у своєму житті всього боялися або були несправедливими, у наступному житті відродяться жінками (Plato 1971б р. 539) [12, с. 539].

Античні філософи, обговорюючи проблеми жіночої сутності, визначають ряд суто жіночих якостей. Так, Плутарх виділяє серед жіночих достоїнств скромність, розсудливість, вірність, уміння дружити, навіть мужність, героїзм і велич духу. Він вважає, що обом статям можуть бути притаманні одні риси, проте в одному із своїх творів заявляє, що «жінка, яку залишили на самоті, несе у собі багато поганих думок і бажань» (Mir i Egos 1991, р. 51–52) [9, с. 51–52].

Такі ж протиріччя в поглядах на жінку знаходимо і в римлян. Знаменитий давньоримський письменник Овідій Назон у своєму трактаті про любов дає характеристику жіночій натурі: «чоловік обманує часто, ніжна стать рідко.

Придивіться, і ви побачите, що серед цієї статі мало зрадниць» (Ovid 1992, p. 118) [11, с. 118]. Невисоку думку має Овідій і про освіту жінок того часу, підкреслюючи, що освічена жінка – рідкість. У цілому можна вважати, що в античну епоху уявлення про жінку викликає протиріччя. Зрозуміло, що до цього часу сформувався погляд на жінку як неповноцінну істоту в інтелектуальному і моральному плані. У суспільній свідомості панує думка про ницість жіночої натури. Документи і пам'ятки тієї епохи свідчать, що всі дійсні і уявні недоліки і пороки жінок зумовлені вродженими і незмінними властивостями їх природи.

У середньовічній філософії, порівняно з античністю, з однієї сторони, проявляється більше уваги до індивідуального досвіду, з іншої – чуттєвість визнається позитивною тільки у формі релігійного почуття, яке повністю звільнене від світу, захоплень і підкорене інтересам вищого, божественного розуму. Основним критерієм, за яким засуджується чуттєвість, є її зв'язок із задоволенням, яке в християнській культурі асоціюється з жіночим началом і вважається символом гріха.

У середньовічній філософії виділяють два основних історичних етапи: патристику, що є зародженням релігійно-філософських доктрин і розвитком християнської філософії в умовах античності, що заснована на філософській методології Платона, у якій здійснюється повне виключення характеристик жіночого із філософського мислення і культури; схоластику, так званий період філософії зрілого середньовіччя, що базується на філософській методології Аристотеля, у якій функції жіночого допускаються за умов, що над ними здійснюється постійний раціональний контроль (Vvedenie v gendernyye issledovaniya 2001, p. 396) [1, с. 396].

У патристиці жіноче ототожнюється з чутливістю, що

руйнує внутрішню єдність людського і божественного начал. За Августином, чуттєвість необхідна для усвідомлення людиною її причетності до Бога.

Чуттєвість стає гріховною тоді, коли починає домінувати насолода, невідкорена розуму. На думку Августина Блаженного, почуття, яке піддається раціональному контролю і тому постає найбільш гріховним – це сексуальне задоволення, джерелом якого є жіноче начало.

У схоластиці жіноче поступається в усіх відношеннях чоловічому, але вона має свою функцію, необхідну для реалізації божественного. У філософії Фоми Аквінського наголошується на ролі жінки як помічниці чоловіка, яку вона повинна виконувати відповідно до свого природного призначення. Тобто людиною для Фоми Аквінського постає чоловік, а жінка – лише засіб продовження роду людського і тому не має ніякого самостійного значення.

Також у схоластиці формується уявлення про характер патріархальної влади за аналогією з владою Бога, якій підкорені всі функції індивідів і котра повинна жорстко карати за всі відхилення від раціонального плану патріарха (Vvedenie v gendernyye issledovaniya 2001, p. 400) [1, с. 400].

Традиція зведення жінки до функції народжування дітей і відкритого декларування на цій основі «специфічною» людиною проходить через усі віки – серед її прихильників Е. Роттердамський, М. Монтень, Г. Бокль, Г. Спенсер та інші. І так майже до XX ст. Власне кажучи, ще попередники філософії XX ст. (А. Шопенгауер) був переконаний, що «призначення жінок вичерпується призначенням поширювати рід людський» і Ф. Ніцше: «перше й останнє призначення жінки – народжувати здорових дітей» (Nietzsche 1990, p. 358) [10, с. 358].

М. Шелер вважає, що XX ст. принципово змінює відносини чоловічого та жіночого начал, бо жіноче, яке перебувало в сутінках протягом століть, тепер виходить на перший план. Усвідомлення необхідності виходу із замкненості суто «патріархального» світосприйняття, спрямованість за його межі, небажання ототожнювати його з людським світосприйняттям породжує уважніше ставлення до людського світосприйняття, яке гармонійно поєднує в

собі духовне та душевне, екзистенційно чоловіче та жіноче. Це трансцендує філософію в метаантропологічні форми, виводячи її за межі «патріархалізму» сучасного світу (Lyudyna v esentsiynykh ta ekzystentsiynykh vumirakh 2004, p. 229) [6, с. 229].

Сучасна гендерна теорія не намагається заперечити відмінності між жінками і чоловіками. Вона засвідчує, що сам факт відмінностей не такий важливий, як важлива їх соціокультурна оцінка й інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей.

Висновки. Головне завдання в сучасних дослідженнях про жінок полягає в наданні інформації від жінок і про жінок, щоб таким чином створити фундамент для нових теоретичних концепцій. З цього моменту важливими стали гендерні дослідження, присвячені продовженню критики витіснення жінок. На відміну від початкової критика стереотипних зображень жіночості одночасно намагаються скорегувати зображення, тобто замінити їх на більш «правильні».

Становлення сучасної жінки здійснюється через взаємодію патріархатних принципів, що спираються на тривалу соціальну і культурну традицію, і принципів.

Levchenko L. Woman as an object of gender studies: the philosophical and sociological aspects

The article emphasis on stages of development and formation of views on the role of women in society, from ancient goddesses to modern gender studies, who formulated a new answer to an obvious violation of the patriarchal model of the world in connection with the entry of women active in our present culture. The basic theories of gendernoy philosophy are considered in this aspect.

Keywords: gender, gender studies, men, women, masculinity, femininity.

References:

Golan, A 1994, Mif i simvol (Myth and symbol). RUSSLIT publ., Moscow.

Kruglova, L 1995, Osnovy kul'turologii: uchebnik (Fundamentals of cultural studies: textbook). SPGUVK publ., Saint-Petersburg.

Lavrinenko, NV 1999, Zhenshchina: samorealizatsiya v semye i obshchestve (gendernyy aspekt) (Woman: self-realization in family and society (gender aspect)). VIPOL publ., Kiev.

Losev, AF 1957, Antichnaya mifologiya v yeye istoricheskom razvitii (Ancient mythology in its historical development). Uchpedgiz publ., Moscow.

Lyudyna v esentsiynykh ta ekzystentsiynykh vumirakh (Man in essence and existential dimensions), 2004, ed. by V. G. Tabachkovskyy. Naukova dumka publ., Kyiv.

Mid, M 1988, Kul'tura i mir detstva. Izbrannyye proizvedeniya (Culture and the world of childhood. Collective works). Nauka publ., Moscow.

Mify narodov mira. Entsiklopediya v 2-kh tomakh (Myths of world nations. Encyclopedia in 2 volumes), 1991, Vol. 2. Izd-vo malogo prepriyatiya "Ostankino", Moscow.

Mir i Eros. Antologiya filosofskikh tekstov o lyubvi (World and Eros. Anthology of philosophical texts about love), 1991. Politizdat publ., Moscow.

Nietzsche, F 1990, Po tu storonu dobra i zla: sochineniya v 2-kh tomakh (Beyond Good and Evil: works in 2 volumes), Vol 2. Mysl' publ., Moscow, pp. 238–406.

Ovid, N 1992, Nauka lyubit' (Science of love). Vernisazh publ., Moscow.

Plato, 1971, Timey. Sochineniya v 3-kh tomakh (Timaeus. Compositions in 3 volumes), Vol. 3, Part 3. Mysl' publ., Moscow, pp. 455–542.

Vvedenie v gendernyye issledovaniya (Introduction to Gender Studies), 2001, ed. by I. Zhrebkina, Part 1. Aleteyya publ., Saint- Peresburg.

Бібліографічні посилання

1. Введение в гендерные исследования / под ред. И. Жеребкиной. – Харьков : ХЦГИ ; СПб : Издательство «Алетейя», 2001. – Часть 1. – 708 с.
2. Голан А. Миф и символ / А. Голан – М. : РУССЛИТ, 1994. – 375 с.
3. Круглова Л. Основы культурологи : учебник / Л. Круглова – СПб. : СПГУВК, 1995. – 393 с.
4. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект) / Н. В. Лавриненко. – К. : ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
5. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. / А.Ф. Лосев. – М.: Учпедгиз, 1957. – 620 с.
6. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / за. ред. В.Г. Табачковського. – К. : Наукова думка, 2004. – 244 с.
7. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид – М. : Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1988. – 429 с.
8. Мифы народов мира : энциклопедия в 2-х томах. – М. : Советская энциклопедия : Издательство малого предприятия «Останкино», 1991. – Т. 2. – 719 с.
9. Мир и Эрос. Антология философских текстов о любви. – М. : Политиздат, 1991. – 335 с.
10. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла : сочинения в 2-х томах / Ф. Ницше – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – С. 238–406.

11. Овидий Н. Наука любить. / Н.Овидий – М. : Вернисаж, 1992. – 224 с.
12. Платон Тимей : сочинения в 3-х томах / Платон. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3.
– Ч.1.– С. 455–542.